

Κώστας Γεμενετζής

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ, Η ΔΙΣΗΜΑΝΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΤΟΠΟ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ

ΚΟΜΑ ΜΙΑ ΔΟΚΙΜΗ ΕΠΑΝΩ στη συγγραφή ιστορίας», είναι ο τίτλος ενός δοκιμίου του ιστορικού Golo Mann¹. Ήδη ο τίτλος αφήνει να εννοηθεί ότι η συγγραφή της ιστορίας δεν είναι υπόθεση αυτονόητη και απροβλημάτιστη. Πώς μπορεί η ιστορική πραγματικότητα να συλληφθεί με λέξεις; Πώς μπορούμε να προσεγγίσουμε το αλλότριο του παρελθόντος, το ξένο αυτού που βρίσκεται μακριά μας; Κάθε εποχή, λέει ο Golo Mann, έχει ένα δικό της στίλ, που το φαντασιώνει ο ιστορικός, και που χρωματίζει το δικό του το στίλ, όταν επιχειρεί να εξιστορήσει αυτή την εποχή. Έτσι ο ιστορικός είναι σε θέση να συλλάβει, π.χ. στο έτος 1000, την τότε θολή αίσθηση του χρόνου, όπου οι άνθρωποι δεν ήξεραν ακριβώς πότε πράγματι άρχιζε αυτό το επίφοβο έτος 1000 και πότε τελείωνε, είναι σε θέση να συλλάβει την εγγύτητα της άγριας, επικίνδυνης φύσης, τις σκοτεινές νύχτες, τις καταιγίδες, τις επιδημίες, την κρχώδη προσήλωση σε φυσικά και υπερφυσικά σημεία, σε όνειρα, σε προφητείες, την αίσθηση της συντέλειας, την συνεχή αναμονή του τέλους.

ΑΥΤΟ ΤΟ ΣΥΓΚΕΧΡΙΜΕΝΟ ΕΝΝΟΗΜΕΝΟ «στίλ» μιας εποχής, το οποίο ο Golo Mann επιχειρεί να προσλάβει με τη φαντασία του ιστορικού, διευκρινίζεται και εντοπίζεται στη νόηση του Martin Heidegger. Το στίλ μιας εποχής σημαίνει ότι τα πράγματα παρουσιάζονται με έναν στην εκάστοτε εποχή ιδιάζοντα τρόπο. Το «στίλ» δεν αναφέρεται στα πράγματα, αλλά στον τρόπο της πα-

1. *Zwölf Versuche*, Frankfurt a.M. 1073, σσ. 7-31.

ρουσίας των πραγμάτων. Υπάρχουν λοιπόν ονόματα, όχι μόνον για τα πράγματα, αλλά και για την παρουσία, η οποία καθορίζει τον τρόπο που αυτά κάθε φορά παρουσιάζονται. Εδώ βρίσκεται μια καίρια διάσταση της νόησης του Heidegger, ότι αυτό που ακαθόριστα ονομάζουμε «εποχή», και «στιλ» μιας εποχής, εννοείται και έρχεται σε γλώσσα.

Όμως πρώτα υπάρχει ένα όνομα για την παρουσία των πραγμάτων, για την παρουσία των παρόντων, πριν από κάθε εποχική της μεταβολή. Αυτό το όνομα δεν είναι επινόηση του Heidegger, αλλά μιλά μέσα στην ίδια την παράδοση της μεταφυσικής. Η παρουσία των παρόντων μιλά με το όνομα Είναι. Είναι, θα πει παρουσία². Και το Είναι σε κάθε εποχή μεταβάλλεται, που θα πει, τα παρόντα παρουσιάζονται κάθε φορά διαφορετικά, μιλούν κάθε φορά με άλλον τρόπο. Η ιστορία, με την συνηθισμένη της έννοια, άγεται από μίαν άλλη, αφανή ιστορία, από την ιστορία του Είναι, την ιστορία των μεταβολών του Είναι. Ας παρακολουθήσουμε μερικές από αυτές τις μεταβολές που συμβαίνουν π.χ. σε ένα δέντρο —και όπου δεν είναι το δέντρο που μεταβάλλεται, αλλά ο τρόπος με τον οποίο το δέντρο παρουσιάζεται.

Στον Πλάτωνα η παρουσία των παρόντων μιλά ως ιδέα. Η ιδέα, από την ίδια ρίζα με το ιδείν, εννοεί την όψη, π.χ. του δέντρου —όμως όψη όχι ως οπτική εικόνα, αλλά ως το δενδροειδές, εκείνο, χάρη στο οποίο το δέντρο καθορίζεται στο Είναι του, δηλαδή παρουσιάζεται ως δέντρο. Το δέντρο είναι, μετέχοντας στην ιδέα του. Η ιδέα του δέντρου συνιστά το κοινό των καθέκαστων δέντρων ως δέντρων. Ο άνθρωπος προσλαμβάνει αυτή την ιδέα, και η πρόσληψή του αυτή είναι εμπειρατή ως έρω. Η πρωτογενής σχέση του με τα πράγματα είναι μια σχέση, με την παραπάνω έννοια, ερωτική³.

Τα έργα των μεγάλων νοητών, μας λέει ο Heidegger, δεν αποτελούν προσωπικές τους δημιουργίες, αλλά με αυτά ακριβώς έρχεται η εκάστοτε κυρίαρχη παρουσία των παρόντων, το εκάστοτε Είναι των όντων, σε γλώσσα⁴. Το όνομα του Πλάτωνος για το Είναι, δηλαδή το όνομα με το οποίο η παρουσία των παρόντων δείχνεται στον Πλάτωνα και στην εποχή του, είναι η ιδέα.

«Die Welt ist meine Vorstellung», «ο κόσμος είναι η παράστασή μου». Αυτή η φράση του Schopenhauer συνοψίζει όλη τη νεώτερη φιλοσοφία⁵, και υποδη-

2. Πρβλ. μεταξύ άλλων Zur Sache des Denkens, Tübingen 1976 (*Zeit und Sein*) και τα πρακτικά του σεμιναρίου για την ίδια ομιλία. Σε δική μου μετάφραση στο: «Οδοί, οι ίδιες οδεύοντας...», εκδ. Ρόπτρον.

3. Πρβλ. μεταξύ άλλων: Holzwege, GA τ.5 σσ. 91, 104, 110 / Nietzsche I, Pfullingen

1961, σ. 226 / Nietzsche II, σ. 218 / Platons Lehre von der Wahrheit, Wegmarken, GA τ.9, σ. 214 κ.ε. / *Was heisst Denken?*, Tübingen 1971, σ. 134 κ.α.

4. *Zeit und Sein*, ό.π. σ. 9.

5. *Was heisst Denken?*, ό.π., σ. 15.

λώνει το πέραςμα ενός σεισμού: η ιδέα γίνεται, ήδη με τον Descartes και με τον Leibniz, παράσταση. «Παράσταση» είναι η μετάφραση της γερμανικής Vorstellung, και αυτή πάλι μετάφραση της λατινικής perceptio. Percipere, percipio, θα πει φέρω κάτι στην κατοχή μου, κυριαρχώ επάνω σε κάτι, το «συλλαμβάνω», κυριολεκτικά και μεταφορικά. Στο δέντρο ως παράσταση το κέντρο μετατίθεται στον παρασταίνοντα άνθρωπο. Αυτός εννοείται πλέον ως υποκείμενο, υπο-κείμενο βάση δηλαδή και θεμέλιο. Ο άνθρωπος, σύμφωνα με την επιταγή του Descartes, γίνεται ο επίδοξος κάτοχος και κυρίαρχος της φύσης⁶. Το δέντρο ως παράστασή μου θα πει, στήνω το δέντρο εμπρός μου, το συλλαμβάνω σαν τέτοιο. Αυτή η σύλληψη του δέντρου επιτυγχάνεται καθιστώντας το μετρήσιμο και υπολογίσιμο, ώστε ο άνθρωπος να μπορεί να υπολογίζει μαζί του και να είναι σίγουρος γι' αυτό. Τώρα το δέντρο παρίσταται ως αντικείμενο, δηλαδή κατάλληλο για την επιστημονική πρόσβαση σ' αυτό, για την ένταξή του στη νομοτέλεια της επιστημονικής νόησης. Παράσταση θα πει αντικείμενο-ποίηση. Τώρα δεν κυριαρχεί η όψη του παρόντος δέντρου, αλλά η έφοδος εναντίον του και η σύλληψή του. Το Είναι, η παρουσία των παρόντων ως παράσταση, δείχνεται στη μορφή της αντικειμενικότητας.

Στην εποχή της μοντέρνας τεχνικής το δέντρο δεν δείχνεται πλέον ως αντικείμενο της παράστασης. Το δέντρο γίνεται τώρα εμπειρατό ως απόθεμα, ως διαθέσιμο απόθεμα στο πλαίσιο του πλανητικού προγραμματισμού και της διαχείρισης της γης. Το δέντρο ως απόθεμα, π.χ. για τον προγραμματισμό των αναγκών σε ξυλεία, για τον ανεφοδιασμό της ατμόσφαιρας σε οξυγόνο, για την ομοιοδσταση των οικοσυστημάτων, για το σχεδιασμό της τουριστικής βιομηχανίας. Η παρουσία των παρόντων στη μορφή του αποθέματος σημαίνει ότι τα πράγματα μιλούν ως παραγγέλσιμα και διαθέσιμα. Μ' αυτή την έννοια τα πράγματα γίνονται αντικαταστάσιμα. Εδώ ανήκει π.χ. το φαινόμενο της μόδας: ένα ρούχο δεν αλλάζει όταν φθαρεί, αλλά αλλάζει γιατί ανήκει στο χαρακτήρα του να είναι το ένδυμα της στιγμής εν αναμονή του επομένου. Το αντικαταστάσιμο των πραγμάτων είναι που καθιστά καταρχήν νοητή και τη μετάγγιση αίματος και γενικότερα τη μεταμόσχευση ιστών και οργάνων. Εδώ ανήκει ακόμα και η έννοια της λεγόμενης ασφάλισης, π.χ. ζωής, πυρός κ.λπ., η οποία βέβαια δεν ασφαρίζει τίποτα, απλώς διασφαλίζει την υποκατάσταση αυτού που μπορεί να πληγεί και την απο-ζημίωση των πληγέντων.

Αναφορικά με το χρόνο, η αντικαταστασιμότητα εκδηλώνεται ως επικαιρότητα. Η διάρκεια δεν είναι πλέον η συνέχεια του παραδεδομένου, αλλά το πάντοτε νέο της συνεχούς εναλλαγής. Ο άνθρωπος καλείται να ανταποκριθεί

6. Nietzsche II, ό.π., σ. 151.

8. Holzwege, σ. 108.

7. Discours, §62.

στο μίλημα αυτής της παρουσίας των πραγμάτων, και η ανταπόκρισή του συνιστά αυτήν τούτη τη διαμόρφωση της ουσίας του στην εποχή της τεχνικής⁹.

[Εδώ συναντάμε κάτι το στη δυτική νόηση πρωτόφαντο. Μέχρι τώρα ο άνθρωπος, είτε ως ζώνον λόγον έχον, είτε ως *subjectum*, υποκείμενο, κατείχε μία διακεκριμένη θέση εν μέσω των όντων. Στην εποχή της τεχνικής κάθε διάκριση τείνει να εξαλειφθεί. Ο άνθρωπος εννοείται ως μηχανή, ως ψυχοσωματικό σύστημα με τους «μηχανισμούς» του σώματος και του ψυχικού του *apparatus* (Freud) στο πλαίσιο της καθολικής *machina mundi*. Ο άνθρωπος εννοείται ως «ανθρώπινος παράγοντας», ενταγμένος στην πληθώρα των παραγόντων που απαρτίζουν το πλανητικό οικοσύστημα και παίζουν ένα ρόλο στην ομοίωσά του. Μέσα από την πληροφορική, τον κυρίαρχο σήμερα τρόπο εννόησης του ανθρώπου και του κόσμου, ο άνθρωπος εννοείται ως «πληροφορία» (Wiener) —το τηλέφωνο, η τηλεόραση, όπου οι όψεις, η γλώσσα μετασχηματίζονται σε ηλεκτρομαγνητικούς κώδικες και ανασυντίθενται στη συσκευή-δέκτη, είναι νοητά μόνον στο πλαίσιο της πρότερης εννόησης του ανθρώπου και των όντων με την έννοια της πληροφορίας.

Αυτή η σύμπτωση της ουσίας του ανθρώπου με την ουσία του κόσμου έχει, λέει ο Heidegger, κεφαλή Ιανού. Το ένα της πρόσωπο διαγράφεται από τον όλο και αποφασιστικότερα μονοσήμαντο τρόπο νόησης, όπου τα πάντα εννοούνται, πρόδηλα ή άδηλα, μέσα από τεχνικούς και μόνον συσχετισμούς. Ο Heidegger το παρομοιάζει με το αρνητικό μιας φωτογραφίας, όπου όλα παρασταίνονται σε αποχρώσεις του γκριζου. Από αυτή την πραγματικότητα δεν υπάρχει καμιά γνήσια διαφυγή. Και πάλι, αυτή η πραγματικότητα, όπου άνθρωπος και κόσμος συμπίπτουν, θυμίζει, δηλαδή αφυπνίζει μια άλλη σύμπτωση, η οποία ειπώθηκε πρώτα και μόνον από τους έλληνες νοητές, και η οποία έρχεται σε γλώσσα ως το αυτόν νόησης και Είναι (Παρμενίδης, απ. 3), ως ομολογείν του ανθρώπου προς το λόγο (Ηράκλειτος, απ. 50).

Μέσα από την ίδια την τεχνική διανοίγεται η δυνατότητα, όχι κάποιας υπέρβασής της, αλλά της εμπειρίας μιας άλλης σχέσης καθοριστικής για την παρουσία του ανθρώπου στον κόσμο. Το παρελθόν ξανάρχεται, όχι ιστορικά-φιλολογικά-φιλοσοφικά, όχι ως παρελθόν, αλλά ως επερχόμενο, ως αποστολή, ως νεύμα που μας καλεί να το ακολουθήσουμε, εάν είναι να κερδίσουμε μια επαρκή εμπειρία του εαυτού μας σήμερα. Εδώ ανοίγει ο δρόμος για την δυναμική εμφάνιση της φωτογραφίας, για την δυναμική εμφάνιση του κόσμου, για την ενόραση στο δεύτερο πρόσωπο του Ιανού¹⁰.

9. Πρβλ. μεταξύ άλλων *Die Technik und die Kehre*, Pfullingen 1962 / *Seminare, GA*, τ. 15, σ. 367 κ.ε.

10. Πρβλ. μεταξύ άλλων: 4 *Seminare, GA*, τ. 15, σ. 366/Zur Sache des Denkens, ό.π., σ. 56, κ.ε. /Die Kehre στο: *Die Technik und die*

Όμως και κάτι άλλο. Η εμπειρία της ουσιαστικής διπροσωπίας της τεχνικής μας προειδοποιεί για την ύπαρξη μίας ιδιάζουσας δισημαντότητας η οποία υπάρχει στα πράγματα, μας αφορά, και η οποία θα μας απασχολήσει σε λίγο.]

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, η ιστορία του Είμαι, είναι αφανής, γιατί εκείνο που φαίνεται, και που έχει φανερή ιστορία, είναι τα παρόντα και οι συγκυρίες τους, όχι η εκάστοτε παρουσία, στον τρόπο της οποίας τα παρόντα κάθε φορά παρουσιάζονται. Η παρουσία καθ' εαυτή, το Είμαι καθ' εαυτό, παραμένει στην αφάνεια. Η παραμονή στην αφάνεια, στην αρχαία ελληνική γλώσσα λέγεται εποχή. Εξ ου και ο λόγος για εποχές του Είμαι, δηλαδή για αφανίσεις της εκάστοτε παρουσίας χάριν της εμφάνισης των παρόντων¹¹. Το στιλ μιας εποχής, που αναζητεί ο Golo Mann, βρίσκει έτσι στη νόηση του Heidegger τον τόπο του και το εκάστοτε όνομά του.

Ο ΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΦΑΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ της παρουσίας των παρόντων μας απαγορεύει πλέον να εντάξουμε την ιστορία κάτω από μια ενιαία συσχέτιση, κάτω από μια ενιαία αρχή. Δεν μπορούμε π.χ. να δούμε την ιστορία ως γραμμική ή διαλεκτικά προοδευούσα εξέλιξη του πνεύματος, ούτε ως έκπτυξη της αέναης πάλης των τάξεων, ούτε ως εναλλαγή από ποικίλες μορφές σχέσεων κυριαρχίας. Η έννοια μιας καθολικής λογικής στην ιστορία δεν μπορεί να σταθεί. Η ιστορία των ανθρώπων και των κόσμων τους δεν καθορίζεται από μια αρχή. Όμως στην ιστορία των ανθρώπων και των κόσμων τους μιλά η ιστορία των μεταβολών της παρουσίας. Αυτή η ιστορία, της οποίας γνωρίσαμε λίγα μόνον ορόσημα, ούτε είναι συμπτωματική, ούτε συνιστά αναγκαστική ακολουθία¹². Και πάλι, υπάρχει μια αλληλουχία των εποχών: Το Είμαι ως παράσταση δεν είναι μεν αναγκαίο επακόλουθο της πρότερης εννόησης του Είμαι ως ιδέα. Όμως το Είμαι ως παράσταση δεν είναι νοητό χωρίς την πρότερη εννόησή του ως ιδέα.

Η ενόραση στην ιστορία του Είμαι μας δίνει το μέτρο να κρίνουμε τι είναι εκείνο το οποίο μπορούμε να πλησιάσουμε και να γνωρίσουμε, και τι είναι εκείνο το οποίο δεν μας επιτρέπεται να μεταχειριστούμε όπως το επίκαιρο

Kehre σσ. 37-47. σε δική μου μετάφραση, το «Οδοί, οι ίδιες οδεύοντας...»

11. Πρβλ. *Zeit und Sein*, ό.π., σ. 9.

12. Αυτ.

γιατί παρουσιάζεται διαφορετικά, ανήκει σε μια άλλη εποχή της ιστορίας του Είναι.

[Η ΕΝΟΡΑΣΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ, δηλαδή στην αφανή ιστορία της παρουσίας, η οποία μιλά μέσα στη φανερή ιστορία των παρόντων, μας διανοίγει επίσης τον δρόμο για μία επαρκή εννόηση της ιστορίας της καθέκαστης ανθρώπινης παρουσίας. Τώρα υποψιαζόμαστε ότι αυτό που ονομάζουμε βρέφος, παιδί και ενήλικα, άνδρα και γυναίκα, ξύπνο και όνειρο, νηφαλιότητα και μέθη, καθημερινότητα και παραφροσύνη, δεν είναι παρά ονόματα για διαφορετικούς τρόπους παρουσίας των παρόντων. Έτσι στη βιογραφία, στην ιστορία του ανθρώπου, όπως αυτή π.χ. εμφανίζεται σε ένα ψυχολογικό «ιστορικό», μιλά η αφανής ιστορία της ανθρώπινης παρουσίας, με τις δικές της εποχές. Η απόπειρα μίας βιογραφίας, η οποία επιχειρεί να παραστήσει την ιστορία ενός ανθρώπου μέσα από την ένταξή της σε μία νοηματική συσχέτιση, γίνεται προβληματική. Το ίδιο προβληματική γίνεται η τρέχουσα ψυχαναλυτική θεώρηση που βλέπει την ανθρώπινη ιστορία ως μία τέτοια νοηματική συσχέτιση, ως αποκύημα π.χ. του λεγομένου «οιδιπόδειου συμπλέγματος». Η φροϋδική ψυχανάλυση, όπως άλλωστε η κάθε ψυχολογία, παραβιάζει τα όρια τα οποία τίθενται από τον εκάστοτε διαφορετικό τρόπο παρουσίας των πραγμάτων: εντάσσει στους αυτούς «μηχανισμούς» και έτσι ισοπεδώνει τους τρόπους της παρουσίας με τους οποίους συμβαίνουν αντίστοιχα βρέφος, παιδί και ενήλικας, άνδρας και γυναίκα, ξύπνος και όνειρο, νηφαλιότητα και μέθη, καθημερινότητα και παραφροσύνη¹³. Η ψυχανάλυση, η οποία θα επαφίεται στα όρια που δίδονται από τον εκάστοτε τρόπο παρουσίας των πραγμάτων, δεν έχει ακόμα γραφεί.]

Η ΕΝΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΡΟ-ΥΠΟΘΕΤΕΙ ΛΟΙΠΟΝ την εμπειρία μίας ουσιαστικής διαφοράς, η οποία για πρώτη φορά έρχεται σε γλώσσα στη νόηση του Heidegger: είναι η διαφορά του εκάστοτε παρόντος και της παρουσίας του, η διαφορά όντος και Είναι, η, όπως την απεκάλεσε αρχικά ο Heidegger, οντο-

13. Σχετικά: M. Heidegger, *Zollikoner Seminare*, Frankfurt. α.Μ. 1978, σ. 195 /Κ. Γεμενέτζη, *Το όνειρο*, Έρασμος 1989, κεφ. «επάνω στη μεταβολή των πραγμάτων», σσ.

45-49/Κ. Γεμενέτζης, «Ποιος είναι ο Οιδίποδας;» *Σημειώσεις*, τ. Μαΐου 1988, σ. 58 κ.ε.

λογική διαφορά. Αυτή η διαφορά του εκάστοτε παρόντος και της παρουσίας του διανοίγει το δρόμο προς μία αποφασιστική ενόραση: η παρουσία των παρόντων εννοείτε πάντοτε, στην ιστορία της μεταφυσικής, αναφορικά προς τα παρόντα. Η διαφορά δεν εννοείται σαν τέτοια. Έτσι η παρουσία δείχτηκε ως ιδέα, ως παράσταση και αντικειμενικότητα, ως αποθεματικότητα. Όμως η παρουσία ως παρουσία, το Είναι ως Είναι καθ' εαυτό, και όχι μέσα από την αναφορά του στα όντα, δεν ενοήθηκε ποτέ. Για παράδειγμα: λέμε δέντρο, και το δέντρο δίνεται ως ιδέα, ως αντικείμενο της παράστασης, ως απόθεμα. Το δέντρο ως δέντρο δεν έχει μιλήσει μέχρι τώρα ρητά ποτέ, δεν έχει ακόμα φτάσει στον τόπο του. Εάν υπάρχει στη νόηση του Heidegger κάτι πολύτιμο, είναι τούτο: διανοίγεται η περιοχή από την οποία ένα δέντρο δύναται να μιλά ως δέντρο. [Λέμε όνειρο και εννοούμε στον κόσμο του Ομήρου ένα θεόσταλτο μήνυμα, στον κόσμο του ονειροκρίτη μία συμβολική προφητική είδηση, στον κόσμο της τεχνικής (στον οποίον περιλαμβάνεται και η τρέχουσα θεώρηση της ψυχανάλυσης) μία λειτουργία στην υπηρεσία της ψυχικής ομοιοστασίας. Το όνειρο ως όνειρο δεν έχει μέχρι τώρα ενοηθεί¹⁴.]

Διαγράφεται η δυνατότητα μίας τροπής (Heidegger) τέτοιας ώστε η ανθρώπινη στάση να μην είναι πλέον προσκολλημένη στα παρόντα, όπως αυτά παρουσιάζονται κάθε φορά στην παρουσία τους. Τώρα συμβαίνει ένα βήμα πίσω (Heidegger), ένα βήμα προς την παρουσία καθ' εαυτή. Πίσω από το δέντρο ως ιδέα, ως παράσταση και αντικείμενο, ως απόθεμα, βρίσκεται το δέντρο. [Πίσω από το όνειρο ως λειτουργία της ψυχικής ομοιοστασίας βρίσκεται το όνειρο.] Η τροπή τρέπεται προς το χώρο από όπου το δέντρο, [το όνειρο,] το κάθε τι, φανερώνεται στο ιδιαίτερό του, στο ίδιο του το «συμβάν της ιδίωσης», το *Er-eignis*, η λέξη της όψιμης νόησης του Heidegger. Μαζί της, με την εμπειρία της, συμβαίνει μια ιδιάζουσα μεταβολή της ουσίας του ανθρώπου και το κατάλυμα στο αίθριο, όπου το δέντρο είναι δέντρο [και το όνειρο όνειρο] και βρίσκει εκεί τη γαλήνη του.

ΕΤΣΙ ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΦΑΝΕΡΩΝΟΝΤΑΙ να μιλούν με μια ουσιαστική *δισημαντότητα*: αφενός μέσα από το πνεύμα της εποχής τους, αφετέρου, στη νόηση και την ποίηση, μέσα από την τροπή, όπου «απλώς», το απλώς σε εισαγωγικά, *ονομάζουν* το εκάστοτε παρόν, καλώντας το σε παρουσία στο ίδιο του¹⁵. Αυτή η

14. Για μία σχετική απόπειρα πρβλ. Κ. Γε-
μενετζή, *Το όνειρο*, ό.π.

tung, *GA*, τ. 4, σ. 188 κ.ε. / 4 *Seminare*, στο:
Seminare, ό.π., σσ. 328, 336.

15. Πρβλ. *Erläuterungen zu Hölderlins Dich-*

μετάπτωση του νοήματος των λέξεων είναι ένα καίριο συμβάν σε όλα τα κείμενα του Heidegger, τόσο καίριο, που θα τολμούσα την αντίστροφη διατύπωση: η κοίτη των κειμένων του Heidegger σχηματίζεται από αυτήν τούτη τη μετάπτωση των λέξεων, από το τρέχον στο ιδιαίτερό τους νόημα. [Ίσως η μόνη φορά, όπου αυτό λέγεται από τον Heidegger ρητά, είναι σε ένα χειρόγραφο του 1936-1938 που δημοσιεύτηκε μόλις πρόσφατα¹⁶. Εκεί γράφει ο Heidegger: «Κάθε λόγος του Είναι κινείται σε λέξεις και ονομασίες οι οποίες, κατανοημένες προς την κατεύθυνση της κοινής καθημερινής γνώμης για τα όντα και ενοημένες αποκλειστικά προς αυτή την κατεύθυνση, είναι ως έκφραση του Είναι παρανοήσιμες... ήδη η λέξη καθ' εαυτή αποκαλύπτει κάτι (γνωστό) και έτσι συγκαλύπτει εκείνο το οποίο κατά τον διανοούμενο λόγο πρέπει να έρθει στο φως.

Αυτή η δυσκολία δεν αίρεται με τίποτα, και μάλιστα κάθε σχετική απόπειρα σημαίνει ήδη την παραγνώριση κάθε λόγου για το Είναι. Αυτή η δυσκολία πρέπει να αναληφθεί και να συλληφθεί στην ουσιαστική της αλληλένδετα (με τη νόηση του Είναι).

Τούτο επιβάλλει μία διαδικασία η οποία εντός ορισμένων ορίων πρέπει καταρχήν να ανταποκρίνεται στις συνθήκες γνώμης και να συμβαδίζει επί ένα ορισμένο διάστημα μαζί τους, ώστε κατόπιν στην κατάλληλη στιγμή να απαιτήσει την μετάπτωση της νόησης, όμως κάτω από την εξουσία της ίδιας λέξης»¹⁷.

Έτσι μιλάμε για δέντρο, μιλάμε για όνειρο και αίφνης η ίδια λέξη, το δέντρο, το όνειρο, προβάλλει με έναν ολότελα διαφορετικό τρόπο, τώρα πλέον ως δέντρο και ως όνειρο. Στο παραπάνω χειρόγραφο ο Heidegger αναφέρει μια άλλη λέξη τη λέξη απόφαση: «“Απόφαση” μπορεί καταρχήν και πρέπει να εννοείται, εάν όχι ηθικολογικά, πάντως, από την οπτική της επιτέλεσης, ως “ενέργεια” του ανθρώπου, έως ότου αίφνης να σημάνει την ουσίωση του Είναι καθ' εαυτού, που δεν θα πει ότι το Είναι ερμηνεύεται “ανθρωπολογικά”, αλλά αντιστρόφως: ότι ο άνθρωπος επανατίθεται στην ουσίωση του Είναι και αποσπάται από τα δεσμά της “ανθρωπολογίας”»¹⁸. Αυτό το «αντιστρόφως», λέει ο Heidegger, «δεν είναι απλώς ένα “τυπικό” τρυκ της μετάπτωσης σε κενές λέξεις, αλλά η μεταβολή του ανθρώπου καθ' εαυτού»¹⁹.]

16. Το ομολόγο αυτής της δισημαντότητας των λέξεων στον ποιητικό λόγο αναφέρεται στο: *Die Sprache in Gedicht, Unterwegs zur Sprache*, GA, τ. 12, σ. 75 (περιθωρίου). Σε μετάφρασή μου στο: Georg Trakl, εκδ. Ρό-

πτρον.

17. *Beiträge zur Philosophie*, GA, τ. 65, σ. 83 κ.ε.

18. Ό.π.

19. Αυτ., σ. 84.

ΑΣ ΠΡΟΣΕΞΟΥΜΕ ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΤΗ ΔΙΣΗΜΑΝΤΟΤΗΤΑ που υπάρχει στην ίδια την ουσία της λέξης, και ας αναλογιστούμε για λίγο, τι μπορεί αυτή να σημαίνει για τη ζωή ενός νοητή, ο οποίος όχι μόνον τη γνωρίζει συνειδητά, αλλά και άγεται από τη δίνη της όσο ίσως άλλος κανένας. Εδώ μου έρχεται στο νου μια ιστορία που λέγεται για τον Χριστό, ο οποίος ζητά από μια γυναίκα να του δώσει νερό από το πηγάδι, και τότε θα έχει απ' αυτόν «ὕδωρ ζων», νερό τέτοιο που δεν θα διψάσει «εις τον αιώνα», και η γυναίκα τον ρωτάει πώς θα μου δώσεις νερό εσύ, χωρίς να έχεις κουβά, και από τόσο βαθύ πηγάδι, και αργότερα, όταν φαίνεται να τον πιστεύει: Κύριε, δας μου το νερό αυτό, για να μην διψάω και να μην έρχομαι να αντλώ νερό από το πηγάδι²⁰. Αυτή η ιστορία μας δίνει μία γεύση από το χάσμα της παρανόησης που ανοίγεται, όταν ένας ουσιαστικός λόγος μιλήσει σε αυτιά που συνήθισαν να ακούν μονοδιάστατα. Το νερό ως χρήσιμο για την ικανοποίηση βιολογικών αναγκών, και το νερό ως «λόγος του Εΐναι» — αυτή η δισημαντότητα συνιστά για τους ανθρώπους, που ζουν προσκολλώμενοι στα πράγματα, ύψιστη απειλή, γιατί τους παίρνει το έδαφος κάτω από τα πόδια τους. Το αυτονόητο του κόσμου είναι που απειλείται. Ακόμα και το νερό παύει να είναι το νερό που γνωρίζαμε. Εδώ ο Freud έχει δίκιο, όταν λέει πως οι άνθρωποι είναι κατά βάση συντηρητικοί, πως υπερασπίζονται τον τρόπο που συνήθισαν να καταλαβαίνουν τον εαυτό τους και τον κόσμο μέχρις εσχάτων. Γι' αυτό ο Χριστός σταυρώθηκε. Γι' αυτό κατηγόρησαν τον Σωκράτη ότι υπονομεύει τα χρηστά ήθη και τον καταδίκασαν σε θάνατο.

Όμως η ουσιαστική δισημαντότητα των λέξεων, όπου αυτή γίνεται ανάγκη και χρησιμοποιεί έναν άνθρωπο για την έλευσή της, αφήνει τα ίχνη της στη ζωή του ανεξίτηλα. Αυτός ο άνθρωπος δεν είναι ποτέ σε θέση να ανήκει αποκλειστικά στην καθημερινότητα, συμμεριζόμενος απροβλημάτιστα τις πεποιθήσεις, τις συνήθειες και τις απόψεις αυτού του κόσμου, ακόμα και αν το ήθελε. Όσο και αν το επιχειρήσει να ταιριάζει κάπως με τους ανθρώπους, δεν υπάρχει τίποτα που να τον κρατά ολότελα δεμένο μ' αυτούς — η τροπή, την οποία συναντήσαμε, αργά ή γρήγορα θα τον αποσπάσει από κάθε επίφαση ομοφυχίας, και είναι βέβαια το πιθανότερο, ένας τέτοιος άνθρωπος να έχει μια ζωή, σύμφωνα με τα τρέχοντα κριτήρια αποτυχημένη. Μερικοί από τους κύριους νοητές και ποιητές με τους οποίους συνδιαλέχτηκε ο Heidegger, ο Friedrich Nietzsche, ο Friedrich Hölderlin, ο Georg Trake, ο Paul Celan, σηματοδεύτηκαν από παραφροσύνη, από ναρκομανία, από αυτοκτονία, ήταν, όπως ο Φαίδρος χαρακτηρίζει τον Σωκράτη, άτοποι²¹.

Ο Διογένης Λαέρτιος μας διηγείται ότι ο Ηρόδωτος, ο «σκοτεινός», όπως

20. Κατά Ιωάννην κεφ. 8, 10-15.

21. 230 C.

τον αποκαλούσαν, «ηστραγάλιζε», έπαιζε με τα παιδιά κότσια στο ιερό της Αρτέμιδος, και στους Εφέσιους που τον κοίταζαν είπε, τι, ω κάχιστοι θαυμάζετε —τι απορείτε; Ή μήπως τούτο δεν είναι ανώτερο από το να πολιτεύομαι μαζί σας; Ο Heidegger αναφέρει την ιστορία σε μία παράδοση του 1943/44, και εξηγεί ότι ο Ηρόκλητος δεν είναι αυτό που θα λέγαμε απολιτικός. Και αυτός πολιτεύεται, όμως διαφορετικά. Πολιτεύομαι και πολιτεύομαι, λέει ο Heidegger, δεν είναι το κυτό. Ο ίδιος ο Ηρόκλητος γράφει ότι οι Εφέσιοι αξίζει να κρεμαστούν ο ένας μετά τον άλλον και να εγκαταλείψουν την πόλη στα παιδιά (απ. 121). Γιατί, μας εξηγεί πάλι ο Heidegger, η παραίτηση του Ηρόκλητου από την πολιτική δεν είναι και απάρνηση της πόλεως. Υπάρχει ένα άλλο, ύψιστο πολιτεύεσθαι, είναι το ύψιστο μέλημα της νόησης, και τούτο το μέλημα είναι επίσης ένα παιχνίδι, βέβαια ένα παιχνίδι ανοίκειο, όμως, ως παιχνίδι, πιο κοντά στο οικείο παιχνίδι των παιδιών παρά στη σοβαροφανή απασχόληση των μεγάλων με την πολιτική²².

Ο μεγάλος νοητής είναι πάντοτε σκοτεινός, όχι εκ προαιρέσεως αλλά αφ' εαυτού του, γιατί οι λέξεις του λένε άλλα από εκείνα που οι πολλοί είναι σε θέση να ακούν. Γι' αυτό και ο Heidegger αποτείνεται συχνά στους «ακούοντες» από το ακροατήριό του²³.

Οι ιστορίες που παρέθεσα, του Χριστού με το νερό που δεν φέρνει πια δίψα και του Ηρόκλητου με την παροιμιώδη ασυννεοησία του με τους συμπολίτες του, είναι δύο παραδείγματα για την ουσιαστική δισημαντότητα των λέξεων: οι λέξεις αφενός επισημαίνουν τα πράγματα στην εκάστοτε παρουσία τους, π.χ. το δέντρο, [το όνειρο], το νερό, η πόλις, ως ιδέα, αντικείμενο της παράστασης, απόθεμα. Αφετέρου όμως, μας μαθαίνει ο Heidegger, οι λέξεις ως «λόγος του Είναι» αποτελούν το συμβάν της ιδίωσης της παρουσίας καθ' εαυτής, όπου το δέντρο γίνεται εμπειρατό ως δέντρο, [το όνειρο ως όνειρο], το νερό ως νερό, η πόλις ως πόλις.

Θα μπορούσαν να ειπωθούν ακόμα πολλά για τη μοιραία δισημαντότητα των λέξεων, που θα πει συγχρόνως τη μοιραία δισημαντότητα της ζωής και την ιδιάζουσα μοναξιά που επιφυλάσσει στους εκλεκτούς της. Εδώ συναντάμε μια διάσταση όπου το έργο του Heidegger και η ζωή του πράγματι αλληλέγχονται. Ίσως ακόμα η δισημαντότητα των λέξεων να μπορεί να μας φωτίσει μερικές πλευρές αυτού του ανθρώπου, οι οποίες απασχολούν έντονα την κοινή γνώμη. Την ιστορία για τον Ηρόκλητο και το δισημαντο νόημα του πολιτεύεσθαι πρέπει να την ακούσουμε και ως λόγο του ίδιου του Heidegger, σε

22. Heraklit GA, τ. 55, σ. 10 κ.ε.

23. Π.χ. στη συνέντευξη στον *Spiegel*, τ. 23/ 1976, σ. 104. Σε δική μου μετάφραση στο:

Ένας στοχαστής στον σύγχρονο κόσμο, Εστία 1989, σ. 41 και σχόλιο σ. 82 κ.ε./ *Zeit und Sein*, ό.π. σ. 2.

εκείνους τους δύσκολους καιρούς, αποτεινόμενο στους συγχρόνους του. Γιατί δισημάντα σκέφτεται και μιλά ο Heidegger και στην περίπτωση της σχέσης του με το ναζιστικό κίνημα. Ένα παράδειγμα: Στις 11 Νοεμβρίου 1933 έγινε στη Λειψία μία λεγόμενη εκδήλωση της γερμανικής επιστήμης σχετικά με ένα δημοψήφισμα της επομένης ημέρας για την πολιτική του Hitler: παρουσίαση ενιαίας λίστας υποψηφίων για τις κοινοβουλευτικές εκλογές και αποχώρηση από την Κοινωνία των Εθνών. Από αυτή την εκδήλωση υπάρχει μια φωτογραφία που μιλά από μόνη της: παντού κυριαρχεί ο αγκυλωτός σταυρός, άνθρωποι με στολή παραταγμένοι, στη μέση η «γερμανική επιστήμη» με «αστέρα» της εκδήλωσης, όπως μαθαίνουμε, τον τότε εν ενεργεία πρύτανη του πανεπιστημίου του Freiburg και ήδη εξέχοντα φιλόσοφο Martin Heidegger. Ακούστε ένα απόσπασμα από το λόγο του Heidegger εκείνης της ημέρας: «Εγκαταλείψαμε τα είδωλα μίας ανεδαφικής αδύναμης σκέψης. Βλέπουμε το τέλος της φιλοσοφίας που την υπηρετεί. Είμαστε σίγουροι ότι επανέρχεται η καθαρή σκληρότητα και η ειδήμων βεβαιότητα του άτεγκτου απλού ερωτήματος για την ουσία του Είναι. Το πηγαίο θάρρος, στην αντιπαράθεση με το ον, ώστε είτε να υψωθούμε είτε να συντριβούμε, είναι η ενδότατη κινητήρια δύναμη της έρευνας μίας λαϊκής επιστήμης [...] και έτσι δηλώνουμε απερίφραστα εμείς, στους οποίους εναπόκειται η διαφύλαξη της θέλησης του λαού μας για μάθηση: η εθνικοσοσιαλιστική επανάσταση δεν είναι απλώς η παράδοση μίας υπάρχουσας εξουσίας σε ένα άλλο κόμμα, το οποίο μεγάλωσε αρκετά για να είναι σε θέση να την αναλάβει, αλλά αυτή η επανάσταση θα επιφέρει την ολοκληρωτική ανατροπή της γερμανικής μας ύπαρξης». Και στο τέλος της ομιλίας: Heil Hitler!²⁴

Ο ναζισμός είναι για τον Heidegger το νερό που ξεδιψάει για πάντα, εκεί που οι άλλοι περιμένουν νερό για ύδρευση. Ακόμα, ναζισμός είναι για τον Heidegger κάλεσμα προς τους γερμανούς να καταπιαστούν με τα πολιτικά τους θέματα —παίζοντας με τα παιδιά κότσια. Ο πρυτανικός λόγος και τα άλλα κείμενα της εποχής, και η συνολική πολιτική φιλοσοφία του Heidegger, αν αυτό μπορεί ποτέ να ονομαστεί έτσι, πρέπει να ενοηθούν και σ' αυτή την οπτική, την οπτική δηλαδή της σημασίας την οποία μπορεί να έχει σε μια ζωή η ουσιαστική δισημαντότητα των λέξεων.

Η ΖΩΗ ΜΑΣ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΙΣΙΑ, λέει ο Σεφέρης, για να την πάρουμε κατόπι. «Πρέπει να στρίψεις σε μια κόχρη», γράφει στο ποίημα Fog. Τον τόπο αυτής της

24. H. Ott, *Martin Heidegger*, Frankfurt/New York 1988, σ. 196 κ.ε.

κόψης μας τον υποδεικνύει η νόηση του Martin Heidegger, βοηθώντας μας να εννοήσουμε επαρκέστερα την ιστορία, την ιστορία του, και ίσως ως ένα βαθμό και τη δική μας.

Ευχαριστώ

Τα σε χρύλλες κείμενα δεν παρουσιάστηκαν στην ομιλία.

